

O. Tomasz Gałkowski, C.P.
Wydział Prawa Kanonicznego UKSW
ORCID 0000-0001-9166-9516

Wezwanie sądowe i prawo do obrony

Treść: Wstęp. 1. Miejsce zamieszkania strony pozwanej. 2. Prawo do obrony. 3. Wezwanie sądowe a ważność wyroku. Zakończenie

Wstęp

Coraz częstszym zjawiskiem w sądach kościelnych w przypadku spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa, z jakimi spotykają się pracownicy sądu, jest, najogólniej stwierdzając, trudność z określeniem miejsca pobytu strony pozwanej, a w konsekwencji brak jej uczestnictwa w procesie. Taka sytuacja wpływa czasami na zachowania pracowników sądowych, którzy zniechęcają do złożenia skargi powodowej, gdy osoby do tego uprawnione pytają o warunki wymagane do jej złożenia. Wraz z informacją dotyczącą elementów, które powinny zawierać się w skardze¹, i które ostatecznie decydują o jej przyjęciu, pojawia się również wymóg podania stałego lub tymczasowego miejsca zamieszkania strony pozwanej. Ten element nie jest jednak wymieniony pośród taksatywnie określonych czynników powodujących możliwość odrzucenia skargi powodowej, gdy nie jest

¹ Por. kan. 1504. Wymogi stawiane treści skargi powodowej można ująć w formie pięciu pytań: *quis, quid, coram quo, a quo, quod iure petatur?*

w niej zawarty². Z tego powodu nie powinien być nigdy podawany jako argument zniechęcający do rozpoczęcia procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Wskazanie adresu pobytu strony pozwanej, niezależnie od ułatwienia przeprowadzenia samego procesu, może stanowić jednocześnie okazję do ukazania jego właściwego celu. Jest nim dążenie do poznania prawdy o własnym małżeństwie, a nie dochodzenie do osiągnięcia za wszelką cenę zamierzonych celów i spełnienia indywidualnych interesów.

Opisana powyżej sytuacja nie należy do przypadków hipotetycznych. Nie należy o niej mówić również w perspektywie faktów mających możliwość wpływu na sądową praktykę. Takie przypadki jednak się zdarzają. Poświadczają o nich adwokaci sądowi, do których zwracają się osoby w ten sposób potraktowane przez pracowników sądowych. Nie sądzę, by przedstawiona sytuacja była wynikiem nieznamomości obowiązujących przepisów prawnych, tym bardziej, że osobą odpowiedzialną za przyjęcie skargi powodowej jest wikariusz sądowy³. W powyższych przypadkach zachowanie przedstawicieli sądów podyktowane jest wręcz powołaniem się na normy gwarantujące prawo do obrony strony pozwanej, które, ich zdaniem, mogłoby zostać zanegowane poprzez niemożliwość odpowiedzi na petycję dotyczącą zawiązania sporu. Konsekwencją negacji prawa do obrony strony pozwanej jest nieusuwalna nieważność wyroku⁴. „Dobre rady” pracowników sądowych zmierzają zatem do zadbania o „czas i zasoby finansowe” osoby proszącej o rozpoczęcie procesu w odległej perspektywie i tak nieważnego wyroku. Takie zachowania podlegają ocenie i weryfikacji odpowiednich przełożonych zatrudniających pracowników sądowych (biskup diecezjalny, wikariusz sądowy). W takich sytuacjach uwidacznia się jednak kwestia posiadająca znaczenie prawne, tj. związek pomiędzy brakiem zawiadomienia o wniesieniu

² Por. Na taksatywnie wymienione elementy, które mogą spowodować odrzucenie skargi powodowej wskazuje sformułowanie kan. 1505 § 2 (*libellus rei potest tantum*).

³ Por. kan. 1676 § 1 (MIDI).

⁴ Por. kan. 1620, 7°.

skargi powodowej (*libellus*), wezwaniem sądowym (*citatio*), które są utrudnione ze względu na brak możliwości powiadomienia strony pozwanej oraz prawem do obrony przysługującym stronie pozwanej a nieważnością wyroku z powodu odmowy jej tego prawa.

Z podobną sytuacją możemy się spotkać po ogłoszeniu wyroku, kiedy strona pozwana zgłasza się ze skargą o nieważność wyroku z powodu odebrania jej prawa do obrony⁵. Takie przypadki się zdarzają i są spowodowane tym, że strona pozwana nie została odpowiednio powiadomiona o złożonej skardze a dowiedziała się o wydanym wyroku, na który się nie zgadza.

Analizując sytuację związku między nieważnością wyroku a brakiem wezwania celem zawiązania sporu, który może być potraktowany (lub sugerowany) jako odmowa prawa do obrony odniosę się do następujących kwestii: brak podania miejsca zamieszkania strony pozwanej; prawo do obrony; nieważność wyroku o stwierdzenie nieważności małżeństwa z powodu odmowy prawa do obrony.

1. Miejsce zamieszkania strony pozwanej

W skardze powodowej, od której zaczyna się spór, należy wskazać stałe lub tymczasowe miejsce zamieszkania strony pozwanej⁶. Nie zawsze jednak strona powodowa jest w stanie spełnić powyższy wymóg. Przyczyn takiego stanu rzeczy może być wiele. Niemożliwość podania miejsca zamieszkania strony pozwanej wynika z obiektywnych przyczyn jego nieznanomości: migracja, przemieszczanie się, nieutrzymywanie kontaktów przez strony itd. W sądach kościelnych pojawiają się również sytuacje, w których strona powodowa celowo twierdzi, że nie zna miejsca zamieszkania strony pozwanej i nie jest w stanie go ustalić korzystając chociażby z pomocy rodziny strony pozwanej czy jej lub wspólnych dla stron znajomych. Niezależnie od motywów braku możliwości poinformowania strony pozwanej poprzez skierowanie na jej adres zawiadomienia o wezwaniu sądowym

⁵ Por. kan. 1621.

⁶ Por. kan. 1504, 4°.

sędzia odpowiedzialny może posłużyć się innymi metodami przewidzianymi przez prawo partykularne celem wypełnienia nakazu dotyczącego wezwania⁷.

Prawo powszechne przewiduje możliwe formy zawiadomienia o wezwaniu sądowym, które z perspektywy upływu czasu od promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego można ocenić jako wątpliwie przystosowane do współczesnych warunków życia i migracji ludności. Odwołuje się jednak do przepisów prawa partykularnego nakładając tym samym na prawodawcę partykularnego obowiązek ustanowienia odpowiednich form zawiadomienia o wezwaniu sądowym⁸.

Prawo partykularne „może stanowić o sposobie obwieszczenia publicznego wezwania i zawiadomienia”⁹ jako jednego ze środków zawiadomienia o wezwaniu sądowym. Ustawodawca powszechny nie nakłada zatem na ustawodawcę partykularnego obowiązku stanowienia norm dotyczących publicznego obwieszczenia. Ten sposób zawiadomienia podaje jako jeden z możliwych. Na prawodawcy partykularnym spoczywa obowiązek wynikający z przepisu kan. 1509 § 1. Jeśli prawo partykularne nie zawiera przepisów dotyczących form wezwania i zawiadomienia należy wziąć pod uwagę inne, ale zawsze przewidziane prawem, sposoby postępowania zgodnie z nim. Chodzi bowiem o weryfikację zawiadomienia i wezwania zgodnie z prawem, które następnie mogą stanowić podstawę oceny zachowania czy odmowy prawa do obrony. Podstawę prawną mogą stanowić zwyczaje partykularne lub sposoby postępowania określone w kan. 19. Powołanie się na wskazane sposoby postępowania jest jednocześnie argumentem przemawiającym za podjęciem starannych poszukiwań, o których należy zaznaczyć w aktach procesowych¹⁰. Taka informacja może być potraktowana jako kontrargument obalający chociażby domniemanie o odmowie prawa do obrony z powodu braku wezwania sądowego.

⁷ Por. *Dignitas connubii* [dalej: DC], art. 132 § 2.

⁸ Por. kan. 1509 § 1.

⁹ DC 132 § 2.

¹⁰ Por. kan. 1509 § 2 KPK; DC 132 § 1.

Brak zgodnego z prawem wezwania sędowego jest często przytaczany jako argument przemawiający za odmową prawa do obrony. Zgodność z prawem zawiadomienia o wezwaniu sędowym dotyczy zarówno formy przewidzianej przez prawo, jak również treści tego, co w zawiadomieniu powinno być zawarte¹¹. Brak zawiadomienia przekazanego zgodnie z przepisami prawa powoduje w ostateczności nieważność akt procesowych¹². Ich nieważność nie została wymieniona pośród przyczyn nieważności nieusuwalnej¹³ wyroku. Zgodnie z kan. 1619 nieważność czynności procesowych, które nie zostały wymienione w sytuacjach prawnych przewidzianych w kan. 1620 i 1622 należy uznać za sanowane przez sam prawomocny wyrok¹⁴. Nieważny akt sędowy został jedynie wymieniony pośród przyczyn powodujących nieważność usuwalną wyroku w kan. 1622¹⁵. Brak zatem zgodnego z prawem zawiadomienia sędowego jest przyczyną nieważności usuwalnej wyroku.

Przepis zawarty w kan. 1619 odnosi się jedynie do spraw dotyczących dobra prywatnego, co nie oddaje pełni charakteru związku małżeńskiego odnoszącego się równolegle i uzupełniająco do dobra publicznego. Argumentem za niestosowaniem do spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa kan. 1619 przemawia powszechna opinia uczonych a także jurysprudencja rotalna¹⁶. W przypadku zaskarżenia

¹¹ Por. kan. 1508 § 2 KPK.

¹² Por. kan. 1511 KPK.

¹³ Por. kan. 1620 KPK.

¹⁴ W kan. 1619 nie mówi się wyraźnie o wyroku ostatecznym, który sanuje nieważność czynności procesowych. Taki jednak wniosek należy wyciągnąć na podstawie kan. 1625, zgodnie z którym skarga o nieważność wyroku może być wniesiona wraz z apelacją. W apelacji można zaskarżyć wyrok z powodów merytorycznych lub uchybień formalnych powodujących jego nieważność. Prawomocny wyrok, od którego nie można już apelować, skutkuje przejściem rzeczy w stan rzeczy osędzonej zgodnie z zasadą, że to, co nie zostało zaskarżone w trakcie sprawy, nie wywołuje nieważności po jej zakończeniu. Por. P. MAJER (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, Kraków 2011, s. 1216.

¹⁵ Por. kan. 1622, 5° KPK.

¹⁶ Por. A. JACOBS, *Le droit de la défense dans les procès en nullité de mariage*, Paris 1998, s. 259.

wyroku wydanego w oparciu o brak wezwania sądowego dokonanego zgodnie z prawem i w konsekwencji faktycznej niemożliwości zapoznania się z nim przez stronę powodową, skutkującą nieobecnością w procesie można również odwołać się do postanowienia zawartego w kan. 1620, 4°, zgodnie z którym przeprowadzony proces „nie był wszczęty przeciwko jakiejś stronie pozwanej”, co stanowi o naturze procesu kontradiktoryjnego.

Po podwójnym i bezskutecznym wezwaniu strony pozwanej sędzia może procedować sprawę do końca zaznaczając jednak w aktach sprawy podjęcie usilnych starań i poszukiwań mających na celu dotarcie do osoby pozwanej¹⁷. Uzasadniając kontynuację sprawy najczęściej wskazuje się na argument istniejącego po stronie powodowej prawa do poznania prawdy obiektywnej o małżeństwie, które faktycznie się rozpadło i dochodzenia sprawiedliwości, a w konsekwencji uregulowania swojej sytuacji we wspólnocie kościelnej¹⁸. Podstawa takiej argumentacji znajduje się w specyfice porządku prawnego Kościoła, w którym „*veritas est basis, fundamentum seu mater iustitiae*”¹⁹.

Zdarzają się sytuacje, w których strona powodowa, świadoma wymogu podania miejsca zamieszkania strony pozwanej, podaje fałszywy adres. Korespondencja sądowa skierowana pod fałszywy adres skutkuje odesłaniem jej do sądu z adnotacją, że adresat jej nie odebrał. Nie zawsze w takich sytuacjach istnieje możliwość zweryfikowania faktycznego zamieszkania strony pozwanej pod podanym adresem, tym bardziej że dostawca korespondencji z sądu nie informuje, czy osoba pod danym adresem mieszka czy nie. Sądy najczęściej oceniają powyższą sytuację jako odmowę uczestnictwa w procesie strony pozwanej. Po ponownym wezwaniu dokonanym zgodnie z przepisami

¹⁷ Por. DC, art. 132 § 1.

¹⁸ Por. U. NOWICKA, B. NOWAKOWSKI, *Od skargi powodowej do decyzji Roty Rzymskiej. Proces o nieważność małżeństwa po Mitis Iudex w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2017, s. 31.

¹⁹ JAN PAWEŁ II, *Ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae*, 4.02.1980, AAS 72 (1980), n. 1.

prawa i upływie czasu przewidzianego na odpowiedź wikariusz sądowy określa dekretem formułę wątpliwości²⁰.

Spotkałem się również z sytuacją, w której strona powodowa podała adres strony pozwanej, pod którym ona sama mogła odebrać korespondencję zaadresowaną do strony pozwanej. Sąd otrzymał wiadomość, że strona pozwana została poinformowana o złożeniu skargi powodowej i wezwana do zawiązania sporu. W konsekwencji tego stanu rzeczy niestawienie strony pozwanej z powodu jej niewiedzy o wniesieniu skargi powodowej zostaje następnie potwierdzone dekretem sędziowskim.

Dwie powyżej przedstawione sytuacje są podstawą rozważań dotyczących ważności wyroku kończącego instancję oraz możliwości zaskarżenia go z powodu odebrania drugiej stronie prawa do obrony. Strona powodowa została bowiem celowo pozbawiona możliwości otrzymania wezwania sądowego, które zgodnie z prawem zostało wysłane.

Kolejnym przypadkiem związanym z brakiem wezwania strony pozwanej celem zawiązania sporu może być sytuacja wynikająca z zaniedbania wikariusza sądowego. Jego zadaniem jest bowiem przyjęcie lub odrzucenie skargi powodowej w ciągu miesiąca od jej złożenia. Jeśli wikariusz sądowy zaniedbał swój obowiązek strona powodowa może domagać się jego wypełnienia. W sytuacji, w której nadal nie podejmuje on działania, skargę powodową uznaje się za przyjętą po upływie beużytecznie dziesięciu dni od ponownej prośby o jej przyjęcie²¹. Samo jednak przyjęcie skargi niekoniecznie może spowodować podjęcie działania przez wikariusza sądowego. Spoczywa na nim obowiązek dokonania wezwania sądowego w ciągu dwudziestu dni od złożenia wcześniejszej prośby przez stronę powodową. W tym czasie powinien wydać dekret pozwania przed sąd²² oraz natychmiast (*statim*) podać do wiadomości stronie pozwanej²³. Można hipotetycznie przyjąć, rozważając możliwe przypadki w omawianej kwestii, że podobnie jak w sytuacji zaniedbania przyjęcia lub odrzucenia skargi

²⁰ Por. kan. 1676 § 2 (MIDI).

²¹ Por. kan. 1506 KPK.

²² Por. kan. 1507 § 2 KPK.

²³ Por. kan. 1508 § 1 KPK.

wikariusz sądowy może postąpić w przypadku wezwania sądowego. Takie zaniechanie może doprowadzić do sytuacji, w której sprawa zostaje „odłożona na półkę”. Bez zawiadomienia o pozwie i sądowego wezwania instancja nie może zaistnieć rozpoczynając proces²⁴. Prawo nie przewiduje żadnej innej formy rozpoczęcia instancji procesowej jak tylko poprzez sądowe wezwanie lub faktyczne stawiennictwo stron przed sędzią w celu prowadzenia sprawy²⁵. Do prerogatyw wikariusza sądowego należy jedynie możliwość wstrzymania przekazania samej skargi wraz z sądowym zawiadomieniem na skutek zaistnienia poważnych racji. Cięży jednak na nim obowiązek jej przekazania w fazie składania zeznań przez stronę pozwaną²⁶.

Przedstawiona powyżej sytuacja naraża na utratę praw przysługujących stronie powodowej dochodzenia do prawdy obiektywnej o swoim małżeństwie, ale także i praw przysługujących osobie, przeciwko której sprawa została wniesiona. Można dywagować prowadząc rozważania dotyczące praw występowania w sądzie przysługujących w tym przypadku obu stronom i prawa do obrony przysługującego stronie pozwanej po wniesieniu oskarżenia. Skłaniałbym się jednak ku temu, że w powyższej sytuacji odłożenia sprawy *ad actam* zostało odebrane także i prawo do obrony stronie powodowej. Praktycznie nie ma ona żadnych możliwości regulowanych prawem domagania się wypełnienia obowiązku dokonania wezwania sądowego przez wikariusza sądowego. Na ewentualne konsekwencje zaniechań związanych z brakiem wezwania sądowego zwrócił kiedyś uwagę adwokat rotalny Luigii Matioli. Zauważył, że owe zaniechania mogą prowadzić do prowadzenia procesu i w ostateczności wydania wyroku w oparciu jedynie o treść skargi powodowej bez koniecznego wezwania sądowego²⁷. Jego zdaniem wydanie wyroku bez zawiadomienia i faktycz-

²⁴ Por. M. GRESZATA, *Litispendencia w procesie kanonicznym*, Lublin 2003, s. 57.

²⁵ Por. kan. 1512 KPK.

²⁶ Por. kan. 1508 § 2 KPK.

²⁷ Por. L. MATTIOLI, *La fase introduttoria del processo e la non comparso della parte convenuta*, w: *Il processo matrimoniale canonico. Studii Giuridici XVII*, Città del Vaticano 1988, s. 219.

nego występowania strony pozwanej przed sądem stanowią podstawę do zastosowania kan. 1620, 7° o odmowie prawa do obrony.

2. Prawo do obrony

Odmowa prawa do obrony stronom procesu jest przyczyną nieusuwalnej nieważności wyroku. Oznacza to, że uznanie skargi o nieważność wyroku i udowodnienie jej słuszności sprawia, że wyrok został nieważnie wydany, a sytuacja stron sprzed wyroku nie uległa zmianie. Wydanie wyroku wiąże się z oznajmieniem stronom procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa ich stanu osobowego i miejsca we wspólnocie kościelnej z przysługującymi prawami i obowiązkami.

Zaskarżenie wyroku z powodu odmowy prawa do obrony powinno posiadać podstawy i racje, które są treścią prawa do obrony. W Kodeksie prawa kanonicznego ani w innych dokumentach dotyczących procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, w kontekście którego prawo to jest rozważane, nie zostały wymienione sytuacje, w których prawo do obrony mogłoby zostać odebrane²⁸. Pozostaje zatem analiza poszczególnych sytuacji, która powinna się dokonać w świetle tego, co określamy mianem prawa do obrony. Brak wyraźnego określenia prawa do obrony skutkuje dość częstym odwoływaniem się do jego odmowy przy zaskarżaniu ważności wyroku,

²⁸ Por. G.P. MONTINI, *De iudicio contentioso ordinario. De processibus matrimonialibus. Pars dinamica*, Romae 2009, s. 415. Zawarcie odmowy prawa do obrony pośród przyczyn powodujących nieważność nieusuwalną wyroku nie było ujmowane w poprzednim kodeksie. Nie można jednak uważać prawa do obrony jako czegoś całkowicie nowego w obecnie obowiązującym prawodawstwie kościelnym, jak również oceniać wagę i wartość tej normy ze względu na to, iż „jest jak najbardziej zgodna ze współczesnym trendem światowym, a przez wyraźnie sformułowany przepis chroni prawa człowieka”. Por. J. KRUKOWSKI (red.) *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V. Księga VII. *Procesy*, Poznań 2007, s. 280. Jak zauważa A. Stankiewicz *ius defensionis denegatum* jako przyczyna nieważności nieusuwalnej wyroku było uznawane jako prawo naturalne (*Clem. II, II, I*) i brane pod uwagę przy wydawaniu wyroków. Por. A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA (red.), *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, vol. IV/2, Pamplona 1996, s. 1625.

zwłaszcza że inne przyczyny nie znajdują potwierdzenia. Dotyczy to również przedstawionych przeze mnie sytuacji związanych z niemożnością uczestnictwa w procesie strony pozwanej ze względu na manipulacje strony powodowej dotyczące podania jej niewłaściwego adresu czy prowadzenia procesu i wydania wyroku jedynie w oparciu o skargę powodową bez następującego po niej wezwania sądowego.

Najprościej, a przy tym nie w sposób wyczerpujący, można określić prawo do obrony jako możliwość podejmowania działań obronnych w przypadku określonej formy bezprawnego ograniczenia możliwości działania i określonych praw jednej ze stron procesu. Dobra osób (faktycznie posiadane przez nią prawa) są po prostu naruszane z ominięciem lub niedopełnieniem prawa. Nie wszystkie posiadane przez osobę prawa mogą wchodzić w zakres ogólnie sformułowanego prawa do obrony. Z tego powodu normy określają charakter i zakres praw, które mogą stać się przedmiotem prawa do obrony jak również narzędzia gwarantujące możliwość korzystania z tego prawa. Zaniegowanie prawa do obrony w przypadku procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa oznacza, zdaniem G.P. Montini, że została konkretnie naruszona istota samego procesu²⁹ w sposób, który pozbawia jedną ze stron możliwości obrony w procesie ze swej natury kontradiktoryjnym. Ustawodawca wychodzi naprzeciw sytuacjom, w których prawa stron mogą zostać naruszone zmuszając do podejmowania działań organy odpowiedzialne za stosowanie prawa, a także stosując środki zaradcze, chociażby w postaci sankcji nieważności, powodujące zabezpieczenie praw osobom występującym w procesie. Nie zawsze jednak jest w stanie przewidzieć wszystkie możliwe sytuacje, które zaistnieją, a którym wyjście naprzeciw przez podjęcie działań będzie w stanie zaspokoić przysługujące prawa.

Prawa strony uczestniczącej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa wynikają z legislacyjnych postanowień zawartych w aktach normatywnych regulujących postępowanie przed sądem. Na ich podstawie można określić zakres prawa do obrony i w konsekwencji możliwość powoływania się na nie w przypadku jego naruszenia jako

²⁹ Por. G.P. MONTINI, *De iudicio contentioso ordinario*, s. 415.

przyczynę nieważności wyroku. Określenie możliwych elementów tworzących prawo do obrony w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa ograniczam jedynie do fazy wstępnej zmierzającej ku procesowi, a właściwie do sytuacji, które stały się przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu. Odwoływanie się do opisanych sytuacji jest bowiem jednym z motywów skłaniających do zaskarżenia wyroku z powodu odebrania prawa do obrony.

Kwestią dyskusyjną pozostaje określenie prawa do obrony jako kategorii autonomicznej i niezależnej, będącej formą sankcji nieważności dla wielu sytuacji, w których to prawo mogło zostać zanegowane czy raczej należy je traktować jako formalną enuncjację jedynie do konkretnych sytuacji prawem wcześniej przewidzianych (np. kan. 1598 § 1)³⁰. Autonomia prawa do obrony, którego odmówienie skutkuje nieważnością wyroku, domaga się precyzacji w perspektywie bardziej sytuacji procesowych niż legalnego określenia. Procesowe przypadki muszą być rozstrzygane w oparciu o normy prawne, w których okoliczności określone w hipotezie normy mogą sprzyjać rozwiązaniu sytuacji niekoniecznie odwołując się do zanegowanego prawa do obrony. Powoływanie się na odmowę prawa do obrony nie może abstrahować od istniejących przepisów powodujących nieważność wyroku, aczkolwiek jedynie usuwalną, które są skutkiem odmowy czy zaniedbań dotyczących przysługujących stronom praw w procesie spornym³¹.

Określenie prawa do obrony w ramach procesu spornego wynika z samej jego natury procesu kontradyktoryjnego³². Kontradyktoryjność należy zatem uznać za istotę procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Cechą charakterystyczną procesu spornego jest prawo do obrony, które przysługuje dwóm spierającym się stronom broniącym własnych interesów, z których jedna zaskarża ważność małżeństwa

³⁰ Por. A. JACOBS, *Le droit de la défense dans les procès en nullité de mariage*, dz. cyt., s. 263-264.

³¹ Por. np. kan. 1622, 2°, 5°, 6° KPK.

³² O takim charakterze procesu świadczą chociażby postanowienia zawarte w kan. 1620, n. 4-7; 1622, n. 6.

a druga odpowiada na ten zarzut. Zawiązuje się tym samym między stronami sporu relacja, w której każda ze stron przedstawia swoje racje i na ich podstawie wydawany jest wyrok. Obie strony stanowią równoważne strony relacji prawnej. Każdej z nich przysługują jej właściwe prawa. Sytuacja ta faktycznie pociąga za sobą prawa i obowiązki, które są respektowane, ale i które mogą być wzajemnie naruszane czy to przez strony czy przez osoby odpowiedzialne za przeprowadzenie sporu prowadzącego do podjęcia decyzji. Naruszenie praw może się zatem dokonać w odniesieniu do dwóch stron relacji prawnej rozumianej jako istniejącej pomiędzy stroną powodową a pozwaną, ale również relacji, która tworzy się pomiędzy sądem a stronami czy jeszcze w szerszym zakresie pomiędzy obrońcą węzła małżeńskiego a samym węzłem małżeńskim. Obrońca węzła małżeńskiego jest osobą, której należy podać do wiadomości dekret wezwania sądowego³³. Nie brak opinii, że prawa do obrony są zawsze zabezpieczone, ilekroć obrońca węzła małżeńskiego wykonuje przysługujące mu prawa³⁴.

Elementem koniecznym faktycznego zaistnienia procesu spornego jest zatem wymiana argumentów poszczególnych stron relacji prawnej przemawiających za przedstawianymi racjami zgodnie z zasadą *audiatur altera pars*. Z tej zasady należałoby zatem wyciągać wszelkie wnioski możliwe do zastosowania w przepisach umożliwiających faktyczne przeprowadzenie sporu prowadzące do jego rozwiązania przez podjęcie wiążącej decyzji.

Przez etap wstępny procesu zmierzającego do wydania wyroku dotyczącego prawdy o małżeństwie stron rozumiem etap pomiędzy złożeniem skargi powodowej a związaniem sporu (kan. 1501-1516). Prawo do obrony strony powodowej na tym etapie procedury można sformułować w oparciu o przysługujące jej prawa: wniesienie skargi powodowej powodującej nawiązanie relacji prawnej z wikariuszem sądowym, do którego należy przyjęcie lub ewentualne odrzucenie prośby oraz prawo przyjęcia skargi, gdy spełnia przepisane warunki.

³³ Por. kan. 1058 § 1 KPK, DC art. 127 § 1.

³⁴ Por. J.A. CORIDEN, T.J. GREEN, D.E. HEINTSCHEL (red.), *The Code of Canon Law. A text and Commentary*, New York/Mahwah 1985, s. 999.

Wniesienie skargi powodowej, aczkolwiek nie rozpoczyna procesu, stwarza sytuację prawną, której regulacja dokonuje się za pomocą przepisów prawnych. Wikariusz sądowy odpowiedzialny za przyjęcie lub odrzucenie skargi dokonuje jej wstępnej oceny w odniesieniu do wymagań prawnych³⁵, które stawiane są skardze powodowej tak, aby została przyjęta lub ewentualnie odrzucona. Określone w kanonach normy wskazujące na wymogi stawiane skardze ograniczają możliwości arbitralnej jej oceny przez wikariusza sądowego. Jednocześnie stanowią dla niego samego kryterium uniemożliwiające mu podjęcie działań *contra legem* czy też *contra ius*. Odrzucenie zatem skargi wbrew obowiązującym przepisom czy też stawianie dodatkowych wymogów skardze powodowej stanowi zanegowanie praw strony powodowej. Strona powodowa nie może być w tym momencie pozbawiona przysługujących jej praw. Odrzucenie skargi powodowej nie ma jednak wpływu na wydany wyrok, skoro bez skargi proces nie może być prowadzony, a ewentualne jego prowadzenie i wydanie wyroku jest dotknięte wadą nieważności nieusuwalnej³⁶. W przypadku odrzucenia skargi powodowej strona ma po swojej stronie zapewnione prawnie środki zaradcze w postaci możliwości poprawienia skargi w tym, w czym nie domaga lub odwołania się do sądu apelacyjnego. Pozostaje jednak pozostawiona samej sobie, gdy wikariusz sądowy przyjmie skargę, ale dalej nie podejmuje działania lub ewentualnie rozpocznie je dążąc do wydania wyroku bez należytego wezwania sądowego.

Prawo do obrony strony pozwanej w fazie przedprocesowej konkretyzuje się poprzez podjęcie działań przez stronę powodową, a faktycznie dopiero w momencie zawiadomienia o zawiązaniu sporu i zapoznaniu się z zarzutami zawartymi w skardze powodowej. Strona pozwana może odnieść się do zarzutów przedstawionych przez stronę powodową, które następnie pozwolą na określenie właściwego przedmiotu sporu. Tej możliwości strona nie może zostać pozbawiona, aczkolwiek brak odpowiedzi na zawiązanie sporu nie powoduje

³⁵ Por. kan. 1503-1504 KPK.

³⁶ Por. kan. 1620, 4° KPK.

automatycznie niemożliwości wniesienia tytułów nieważności małżeństwa w dalszej fazie procesu³⁷. Trudno jest w takiej sytuacji powoływać się na zanegowanie prawa do obrony. Jego odmowa nie utożsamia się bowiem z sytuacją, w której strona mogąc, z niego nie korzysta³⁸. Prawo do obrony gwarantowane jest przez osobę sędziego, natomiast korzystanie z przysługującego prawa do obrony jest wyrazem wolnej woli osoby uprawnionej. Na tej płaszczyźnie ingerencja sędziego jest wręcz niepożądana³⁹, zwłaszcza jeśli chodzi o skłanianie do decyzji niewystępowania w sądzie, przeciągania w czasie odpowiedzi na wezwanie do zawiązania sporu, czy też sugestie zmierzające do traktowania skargi powodowej jako zwykłego powiadomienia, które nie wywołuje skutków prawnych i koniecznych działań strony pozwanej. Tak działalność sędziego może być traktowana jako mająca wpływ na odebranie prawa do odpowiedzi stronie pozwanej, a tym samym ewentualnej jego przyszłej ocenie w perspektywie zaskarżenia wyroku z powodu odebrania prawa do obrony.

Równość praw związanych z przyjęciem skargi powodowej i poinformowaniem o jej wpłynięciu wraz z wezwaniem do zawiązania sporu stanowi podstawę ochrony tego, co przysługuje każdej ze stron. W wielu jednak sytuacjach, o czym w dalszej części tej wypowiedzi, samo prawo decyduje o walorze prawnym kolejnych działań czy zaniechań wymaganych na etapie procedury wstępnej. Prawo do obrony wynika przede wszystkim z samej istoty procesu spornego, który opiera się na gwarancji równości szans i obiektywności postępowania mających na celu doprowadzenie bez żadnych ograniczeń do sformułowania przedmiotu sporu.

Z zawiązaniem sporu nie mogą łączyć się jakiegokolwiek ograniczenia poza tymi, które wynikają z wymogów stawianych przez prawo.

³⁷ Por. kan. 1593 § 1 KPK.

³⁸ Por. F. RAMOS, P. SKONIECZNY, *Diritto processuale canonico*, vol.2/2, Romae 2014, s. 156.

³⁹ Por. S. GHERRO, *Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico*, w: *Il Diritto alla Difesa nell'Ordinamento Canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico*, Gallipoli – Settembre 1987. *Studii Giuridici XVIII*, Città del Vaticano 1988, s. 12.

Nie mogą być również stawiane dodatkowe wymogi, od spełnienia których uzależnia się ustalenie formuły sporu. Takimi wymogami są chociażby żądania poparcia treści skargi np. lekarskimi orzeczeniami w przypadku tytułu z kan. 1095, 2-3, dodatkowe opłaty za wniesienie kolejnego tytułu, co ostatecznie uzależnia dochodzenie do poznania prawdy od zasobów finansowych stron czy też uzależnianie zatrudnienia adwokata przez stronę od poinformowania sądu o należnej mu opłacie za jego prawną asystencję. Sądzę, że w tych przypadkach na etapie wprowadzenia sprawy wraz z wcześniej wskazanymi można mówić o zanegowaniu stronom prawa do obrony.

3. Wezwanie sądowe a ważność wyroku

Powołanie się na odebranie prawa do obrony jako przyczyny nieważności nieusuwalnej wyroku dotyczy sytuacji związanych z niewystępowaniem jednej ze stron w procesie z powodu nieotrzymania przez nią wezwania sądowego. Pomijam w tym momencie sytuacje, gdy wezwanie sądowe zostało skierowane na faktyczny adres zamieszkania stałego lub tymczasowego strony pozwanej, a ona albo zrezygnowała z uczestnictwa w procesie informując o tym sąd, albo nie odpowiedziała mogąc to uczynić, czym spowodowała uznanie jej za osobę nieobecną w procesie. Jest to przykład świadomej odmowy uczestnictwa w procesie. Decyzja strony może być odczytana również jako zgoda na przedstawione w wezwaniu zarzuty i na zawiązanie sporu w oparciu o twierdzenia strony powodowej. Strona pozwana ma jednak zawsze możliwość wystąpienia w sądzie przed rozstrzygnięciem sprawy przedstawiając swoje wnioski i dowody⁴⁰. Brak odpowiedzi ze strony pozwanej nie zwalnia jednak sędziego od dalszych z nią form kontaktu. Sędzia nie może być do końca pewien, że wezwanie dotarło. Zdarzają się sytuacje, gdy korespondencja skierowana listem poleconym nie dociera do adresata, a informacja zwrotna o doręczeniu dostarczana jest do sądu. Ustawodawca postanawia, by sędzia przed wydaniem wyroku „w razie potrzeby przez nowe wezwanie”

⁴⁰ Por. kan. 1593 § 1 KPK.

stwierdził, że „wezwanie dokonane zgodnie z przepisami prawa, dotarło w użytecznym czasie do strony pozwanej”⁴¹. Opisana sytuacja może stać się podstawą skargi o nieważność małżeństwa z powodu odmowy prawa do obrony, jeśli osoba pozwana, nie wiedząc o skierowanym do niej zgodnie z prawem wcześniejszym wezwaniu, nie zostanie powiadomiona ponownie. W argumentacji należałoby wykazać, że sędzia nie miał podstaw do stwierdzenia dotarcia wezwania sądowego do strony pozwanej w użytecznym terminie.

Inną sytuacją jest dokonanie wezwania niezgodnego z prawem w wymiarze formalnym, czyli niezgodnie z obowiązującymi normami regulującymi sposób dostarczenia wezwania. Tak dokonane wezwanie ostatecznie skutkuje nieobecnością strony pozwanej w sądzie i wydaniem wyroku bez jej uczestnictwa. Sytuacja ta została wcześniej omówiona (p.1) i rozpatrzona. Warto dodać, że przed wydaniem wyroku, celem uniknięcia jego zaskarżenia, jeśli sędzia się zorientował i pojawiła się wątpliwość dotycząca prawidłowego wezwania, powinien stronę wezwać ponownie.

Dokonanie wezwania niezgodnego z prawem może stanowić podstawę zaskarżenia ważności wyroku z powodu odebrania prawa do obrony. Jednak w sytuacji, w której strona dowiedziała się o trwającym procesie i mogła podjąć działanie, a tego nie uczyniła nie można twierdzić o odebraniu stronie prawa do obrony. Strona z niego nie skorzystała⁴². Zawsze jednak stronie pozwanej pozostaje możliwość powołania się na brak zgodnego z prawem wezwania sądowego jako przyczynę nieważności usuwalnej wyroku. Strona pozwana może również zaskarżyć wyrok dotknięty wadą nieważności usuwalnej na podstawie przepisu kan. 1620, 4°, gdyż faktycznie nie nastąpiło wszczęcie procesu przeciwko jakiejś stronie pozwanej. Zaletą powołania się

⁴¹ Kan. 1592 § 2 KPK.

⁴² Por. C. GULLO, *Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale*, w: *Il Diritto alla Difesa nell'Ordinamento Canonico*. Atti del XIX Congresso Canonistico, Gallipoli – Settembre 1987. Studii Giuridici XVIII, Città del Vaticano 1988, s. 38-39.

na przyczyny odnoszące się do nieważności nieusuwalnej wyroku jest dłuższy okres przeznaczony na wniesienie skargi⁴³.

Ostatni z przedstawionych przypadków dotyczy sytuacji, w której strona powodowa podaje fałszywy adres strony pozwanej albo inny, pod którym sama może odebrać skierowaną do drugiej strony korespondencję z wezwaniem sądowym. Strona pozwana nie jest w stanie dowiedzieć się o wniesionej przeciwko niej sprawie ani wziąć udziału w procesie. Powiadomienie o odebraniu sprawia jednak, że sędzia może podejmować kolejne kroki procesowe aż do ostatecznego wydania wyroku. Pomijając sytuacje, w których strona pozwana dowiaduje się o trwającym procesie i zaczyna w nim uczestniczyć należy stwierdzić, że mamy w tym przypadku do czynienia z podstępnym działaniem jednej strony na rzecz drugiej⁴⁴. Podstępne działanie strony powodowej ma na celu spowodowanie nieobecności strony pozwanej w procesie. Naruszona zostaje w ten sposób natura procesu kontradyktoryjnego. Uważam, że ta sytuacja jest podstawą do wniesienia skargi o stwierdzenie nieważności małżeństwa z przyczyny odebrania drugiej stronie prawa do obrony.

Zakończenie

Wyzolowanie odmowy prawa do obrony jako przyczyny nieważności nieusuwalnej wyroku w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie zostało wsparte wyjaśnieniem jego treści. Pozytywna zacja praw z natury obecnych w sytuacjach prawnych raczej komplikuje poprzez zawężanie zakresu, niż otwiera na przypadki prawne rozwiązania, w konkretnych sytuacjach. Prawo do obrony wynika

⁴³ Por. kan. 1621, 1623 KPK.

⁴⁴ Podstępne działanie, które miało wpływ na wydany wyrok jest przyczyną możliwości przywrócenia rzeczy do stanu poprzedniego (kan. 1645 § 2, 4° KPK). Taka sytuacja dotyczy jednak stanu rzeczy osądzonej. Sprawy dotyczące stanu osób nigdy nie przechodzą jednak w stan rzeczy osądzonej. Powołanie się na podstępne działanie jako przyczynę przywrócenia do stanu poprzedniego może dotyczyć jedynie spraw wypadkowych wynikłych podczas procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

bowiem z samej natury procesu spornego, którego przykładem jest proces małżeński. Próby jego pozytywizacji mają tę zaletę, że mogą się przyczynić do temperowania wymyślanych czasami motywów zażalenia wyroków, gdy jedna ze stron dąży za wszelką cenę do osiągnięcia własnego celu (interesu), a nie do poznania prawdy o swoim małżeństwie. Prawo do obrony jest wygodnym argumentem, ale w przypadku spraw dotyczących dobra publicznego jego znaczenie jest, moim zdaniem, przeceniane. Można je odnieść zaledwie do kilku momentów samego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa:

- a. brak wiedzy na temat toczącego się procesu i przedmiotu sporu;
- b. odmowa możliwości skorzystania z pomocy pełnomocnika czy adwokata;
- c. odmowa możliwości przedstawienia dowodów lub ich odrzucenie;
- d. odmowa zapoznania się z aktami przez strony, obrońcę wężła małżeńskiego, obrońców stron, ewentualnie rzecznika sprawiedliwości;
- e. odmowa obrońcy wężła, obrońcom stron, rzecznikowi sprawiedliwości uczestnictwa w przesłuchaniu stron, świadków, biegłych;
- f. odmowa możliwości przedstawienia własnych argumentów obronnych;
- g. podejmowanie decyzji przez sędziów nie na podstawie tego, co wynika *ex actis ac probatis*;
- h. odbieranie stronom prawa do przeprowadzenia procesu i wydania wyroku w przewidzianych prawem terminach.

The Citation and the Right of Defense

Summary

The study concerns the cases the author encountered in the Diocesan Tribunal when one of parties presents a petition for declaration of nullity of a marriage. The petitioner sometimes gives the other party's false address, or even sometimes gives an address where he/she can collect the citation himself/herself. The author considers several possibilities of appealing against the sentence in such cases and analyzes the possibility of invoking the reasonable doubt as to validity of the sentence in the cases where the denial of the right of defense occurs.

Słowa kluczowe: wezwanie sądowe, zamieszkanie strony pozwanej, prawo do obrony, ważność wyroku

Keywords: citation, domicile of the respondent, right of defense, nullity of sentence

Nota o autorze

O. Tomasz Gałkowski CP – kapłan z zakonu pasjonistów, doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, sędzia Trybunału Metropolitalnego w Łodzi.